

Colecție coordonată de
LIVIA SZÁSZ

SIMON SEBAG
MONTEFIORE

ROMANOVII

1613-1918

Traducere din engleză de
Irina Negrea

TREI

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Harta expansiunii Rusiei, 1613–1917</i>	12
<i>Arborele genealogic al dinastiei Romanov</i>	14
<i>Introducere</i>	17
<i>Cuvinte de mulțumire și izvoare folosite</i>	29
<i>Notă</i>	35
 Prolog: Doi băieți în vremuri de restriște	37
 Actul I: Ascensiunea	43
Scena 1: Parada mișcilor	47
Scena 2: Tânărul Monah	79
Scena 3: Muschetarii	101
Scena 4: Sinodul Marilor Cheflii	117
 Actul al II-lea: Apogeul	141
Scena 1: Împăratul	145
Scena 2: Împărăteasa	177
Scena 3: Venus din Rusia	215
Scena 4: Epoca de aur	251
Scena 5: Conspirația	301
Scena 6: Duelul	333
 Actul al III-lea: Dedinul	395
Scena 1: Jupiter	399
Scena 2: Eliberatorul	449

Scena 3: Colosul	527
Scena 4: Stăpânul Pământului Rus	561
Scena 5: Catastrofa	643
Scena 6: Împăratul Mihail al II-lea	685
Scena 7: Ceea ce a urmat	709
Epilog: Țări roșii/Țări albi	739
<i>Bibliografie</i>	743
<i>Note</i>	761
<i>Indice</i>	833

Lista ilustrațiilor

Fascicula 1

Mihail I, din manuscrisul *Great Monarch's Book, or Root of Russian Sovereignty*, 1672 (akg-images)
Aleksiei, din manuscrisul *Great Monarch's Book, or Root of Russian Sovereignty*, 1672 (akg-images)
Sofia Alekseevna (akg-images)
Palatul Terem, 1813 (akg-images)
Palatul Potșoli (Alamy)
Petru cel Mare, de Sir Godfrey Kneller, 1698 (Bridgeman)
Petru cel Mare, de Ivan Nikitici Nikitin (Bridgeman)
Ecaterina I, de Jean-Marc Nattler, 1717 (Bridgeman)
Aleksei Petrovici, de Johana Gottfried Tannauer, 1710 (akg-images)
Aleksandre Danilovici Mensikov, cca 1725–1727 (akg-images)
Petru al II-lea, de Aleksiei Grigorievici Orlov, cca 1727 (Bridgeman)
Anna Ivanovna, cca 1730 (akg-images)
Ernst Johann von Biron, cca 1730 (akg-images)
Anna Leopoldovna, de Louis Caravaque, cca 1735 (Bridgeman)
Ivan al VI-lea și Julie von Mengden (Fine Art Images)
Elisabeta, de Charles van Loo, 1760 (Alamy)
Petru al II-lea și Ecaterina cea Mare, de Georg Christoph Grooth, cca 1745 (Bridgeman)
Ecaterina cea Mare, după Alexander Roslin, cca 1780 (Muzeul de Stat Ermitaj), de aici înainte Ermitaj)
Grigori Orlov, cca 1770 (Alamy)
Grigori Potemkin, de Johann Baptist von Lampi (Muzeul Suvorov, Saankt-Petersburg)
Ecaterina cea Mare, de Mihail Șibanov (Alamy)
Platon Zubov, de Johann Baptist von Lampi (Galeria de Stat Tretiakov)

Fascicula 2

Pavel I, de Vladimir Lukici Borovikovsky, 1800 (Muzeul Rus de Stat)
Maria Fiodorovna, de Jean Louis Voillee, cca 1790 (Muzeul Rus de Stat)
Ivan Kutaișov, cca 1790 (Ermitaj)

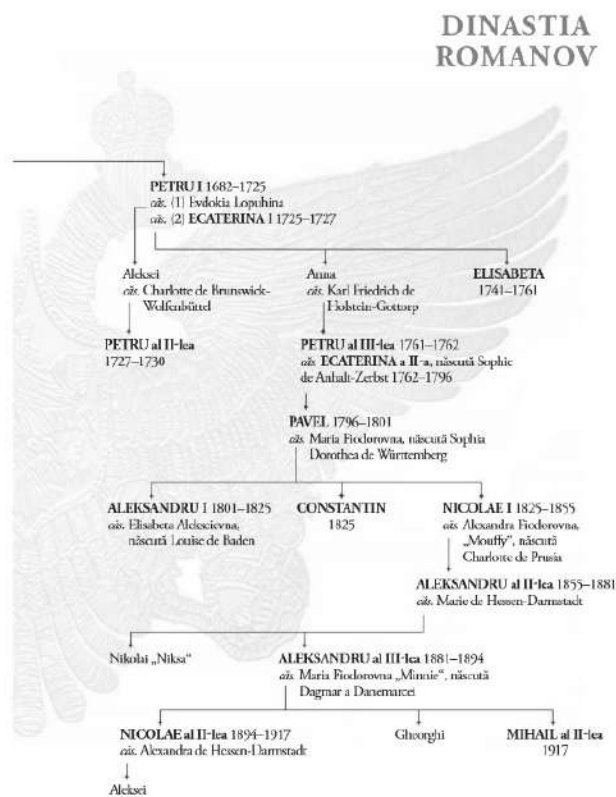
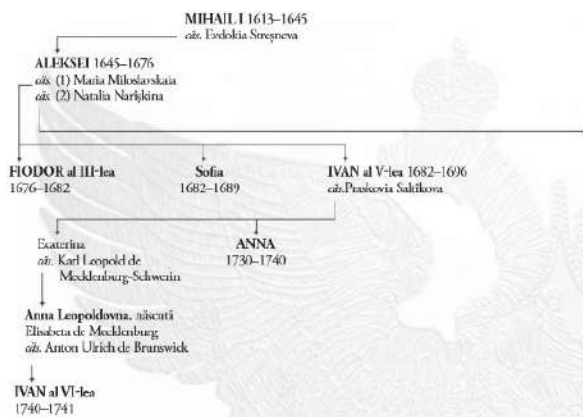
Anna Lopukina, de Jean Louis Voilec (Muzeul Ermitaj)
Aleksandru I, de George Dawe, 1825 (Bridgeman)
Aleksandru I înălțându-l pe Napoleon la Tilsit, 1807 (Getty)
Moscova în flăcări la 1812, de A. F. Smirnov, 1813 (akg-images)
Aleksei Anticruș, de George Dawe, cca 1825 (Ermitaj)
Mihail Kutuzov, cca 1813 (Alamy)
Elisabeta Alekseierna, de Elisabeth Louise Vigée-LeBrun, c. 1795 (Getty)
Maria Narișkina, de Josef Grassi, 1807 (Alamy)
Katja Bagration, de Jean-Baptiste Isabey, cca 1820 (RMN-Grand Palais, Muzeul Luvru)
Declarația victoriei Aliaților după Bătălia de la Leipzig, 19 octombrie 1813, de Johann Peter Krafft, 1839 (Bridgeman)
Nicolae I, de Franz Krüger, 1847 (Topfoto)
Alexandru Fiadorovna cu Alexandru și Maria, de George Dawe, cca 1820–1822 (Bridgeman)
 „Căsuța” din Peterhof (Cobbi)
 Marelui Palat din Kremlin (Alamy)
 Vascanka Nelidova, cca 1830 (Getty)
Aleksandr Pușkin, de Andoia Petrovna Yelagina, cca 1827 (Getty)
 Aleksandru al II-lea, cca 1888 (Ermitaj)
Capitularea lui Șamil, de Theodore Horschelt (Muzeul de Arte Frumoase din Daghestan)
 Nikolai Aleksandrovici și Dagmar a Danemarcei, 1864 (Arhivele de Stat ale Federației Ruse, de aici înainte GARF)
 Aleksandru Aleksandrovici și Dagmar a Danemarcei, 1871 (Royal Collection Trust/ITM Queen Elizabeth II 2016, de aici înainte Royal Collection)
 Aleksandru al II-lea cu Marie și copiii lor, cca 1868 (Bridgeman)
 Aleksandru al II-lea cu Ekaterina Dolgorukia și doi dintre copiii lor, cca 1875 (Marie Evans) Belvedere, Dealul Rabizon (colecția autorului)
Schișă cu Ekaterina Dolgorukia, de Aleksandru al II-lea (colecție particulară)
 Fanny Leat, cca 1875 (Dominik Winter Auctioneers)
 Konstantin Nikolaievici și familia, cca 1860 (GARF)
 Aleksei Aleksandrovici și generalul George Custer, cca 1872 (Getty)

Fascicula 3
Congresul de la Berlin, de Anton von Werner, 1878 (akg-images)
Încoronarea lui Alexandru al III-lea, de Georges Becker, 1888 (Ermitaj)
Aleksandru al III-lea și familia la Palatul Gatchina, cca 1886 (Royal Collection)
 Mariia Kștinskia, cca 1900 (Alamy)
 Oaspeții la a doua lui Emst de Hessen cu Melita de Edinburg, 1894 (Topfoto)
 Nicolae și Alexandra, 1903 (Topfoto)
 Serghei Aleksandrovici și Ella, 1903 (Alamy)
 Aleksei Aleksandrovici, 1903 (Topfoto)
 Zina de Beusarnaia, cca 1903 (GARF)
 Palatul de Iarnă (Alexander Haffmann)
Galeria Cameron, Palatul Exaterina, de Feodor Aleksciev, 1823 (akg-images)
 Palatul Aleksandr (Walter Bibikow)
 Micul Palat, Livadia, cca 1900 (Getty)

Palatul Alb, Livadia (Alamy)
 Vila de Jos, Peterhof (GARF)
 Autorii Tratatului de Pace de la Portsmouth, 1905 (Topfoto)
 Duminică Sângeroasă, 9 ianuarie 1905 (Bridgeman)
 Deschiderea Dumei, 27 aprilie 1906 (Getty)
 Grigori Rasputin cu familia regală și Maria Vișniakova, 1908 (GARF)
 Rasputin cu admiratoarele lui, 1914 (Getty)
 Nicolae al II-lea, Alexandra și familia, cca 1908 (Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, de aici înainte Yale)
 Alexandra și Aleksei în căruțoare cu roțile, cca 1908 (Yale)
 Nicolae al II-lea la Palatul Aleksandr, cca 1908 (Yale)
 Picnic, familia regală și Anna Vrubova, cca 1908 (Yale)
 Nicolae al II-lea, în excursie cu niște curteni, Crimeea, 1908 (Yale)
 Nicolae al II-lea, în excursie cu fetele lui, 1914 (Yale)

Fascicula 4
 Alexandra și Aleksei, pe iahtul *Ștandart*, cca 1908 (Yale)
 Alexandra cu una dintre fiicele ei și Anna Vrubova, cca 1908 (Yale)
 Familia regală în Crimeea, cca 1908 (Yale)
 Mașinile lui Nicolae al II-lea, în Livadia, 1913 (Yale)
 Familia regală cu kăizerul Wilhelm al II-lea, la bordul iahtului *Ștandart*, 1909 (GARF)
 Olga și Tariana cu ofițeri la bordul iahtului *Ștandart*, 1911 (GARF)
 Marile ducese dansând pe iahtul *Ștandart* cu niște ofițeri, 1911 (Yale)
 Nicolae al II-lea înorând în Golful Finic, 1912 (GARF)
 Nicolae al II-lea, împărșind o țigară cu Anastasia, cca 1912 (GARF)
 Anastasia la Tarskoe Selo, cca 1913–1914 (GARF)
 Alexandra, cca 1913 (Yale)
 Nicolae al II-lea și Piotr Stolipin la Kiev, 1911 (GARF)
 Picnic în familie, cca 1911 (Yale)
 Aleksei și Nicolae al II-lea în uniformă, cca 1912 (Yale)
 Nicolae al II-lea, la vânătoare în Spala, 1912 (Yale)
 Nicolae al II-lea, Alexandra și Aleksei în Moscova, 1913 (Topfoto)
 Aleksei și Alexandra, 1912 (Yale)
 Nicolae al II-lea, Tatiana, Anastasia și Maria la Peterhof, 1914 (GARF)
 Nicolae al II-lea și Aleksei la Moghilev, 1916 (Biblioteca prezidențială Boris Elțin)
 Nicolae al II-lea, Vladimir-Frederik și Nikolai Nikolaievici, 1916 (GARF)
 Soldați și marile ducese într-un salon de spital la Tarskoe Selo, cca 1914 (Yale)
 Alexandra și Nicolae al II-lea la biroul lui, cca 1915 (Yale)
 Felix Iușupov și Irina Aleksandrovna, 1915 (Mary Evans)
 Cadavrul lui Rasputin, 1916 (Getty)
 Alexandra și marele duce Dmitri, lângă Moghilev, cca 1915–1916 (GARF)
 Familia regală pe acoperișul casei guvernatorului din Tobolsk, 1917 (Getty)
 Nicolae al II-lea în pădure la Tarskoe Selo, 1917 (Library of Congress)
 Nicolae al II-lea și Alexandra la Tobolsk, 1917 (Bridgeman)

Introducere

Ce gren pe frunte-apasă coroana Monomahului!
(Aleksandr Sergheevici Pușkin, *Boris Godunov*)

*A fi stăpân pe sine se cheamă suprema stăpânire.**
(Seneca, *Epistole* 113)

Era anevoios să fi țar. Rusia nu era o țară lesne de cărmuit. Douăzeci de suverani din dinastia Romanov au domnit vreme de 304 ani, din 1613 până la distrugerea imperiului prin Revoluția din 1917. Ascensiunea lor a început în timpul domniei lui Ivan cel Groaznic și s-a încheiat pe vremea lui Rasputin. Cronicarii romantici ai tragediei ultimului țar preferă să sugereze că familia ar fi fost blestemată, însă Romanovii au fost, de fapt, cei mai prodigioși făuritori de imperii de la mongoli încoaace. Se estimează că Imperiul Rus s-a mărit cu câte 55 de mile pătrate (142 km²) pe zi, după ce Romanovii au urcat pe tron în 1613, adică peste 20 000 mile pătrate pe an. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, stăpâneau o șesime din suprafața globului pământesc, iar expansiunea lor teritorială continua încă. Făurirea unui mare imperiu a fost în sângele fiecărui Romanov.

Sub anumite aspecte, această carte constituie un studiu despre caracter, analizând totodată deformarea personalității sub efectul puterii absolute. Parțial este și povestea unei familii, cu iubirile, căsătoriile, adulterele și copiii ei, dar care nu seamănă cu nicio altă poveste de acest fel — familiile regale sunt întotdeauna extraordinare, deoarece puterea îndulcește și contaminează relațiile familiale tradiționale: ispitele și corupția puterii covârșesc

* — Seneca, *Epistole către Lucilius*. 2 vol., Editura Polimn, Iași, 2007–2008. (N. red.)

prea adesea lealitatea și afecțiunea filiaților naturale. Cartea aceasta este o istorie a monarhilor, cu familiile și anturajul lor, însă este, de asemenea, un portret al absolutismului în Rusia. Or, indiferent de ceea ce se crede în obicei despre Rusia, negreșit cultura, suflul, esența ei au fost dintodeauna excepționale, o natură singulară pe care această familie a năzuit să o întru-chipeze. Romanovii au devenit însăși definiția nu numai a dinastiei și a grandorii, ci și a despotismului, o parabolă a nesăbuiței și aroganței puterii absolute. Nicio altă dinastie, cu excepția Cezarilor, nu ocupă un asemenea loc în cultura și imaginația populară, iar ambele oferă învățături universale despre felul în care funcționează puterea personală, atunci și acum. Nu este nicidecum o coincidență dacă titlul de țar derivă din Cezar, la fel cum în limba rusă cuvântul pentru împărat este, pur și simplu, latinescul *imperator*.

Romanovii trăiesc într-o lume plină de rivalități de familie, ambiții imperiale, fast pocant, excese sexuale și sadism depravat; aceasta este o lume în care brusc niște străini obscuri se dau drept monarhi morți reînviați, miresle sunt otrăvite, tații își schingiulesc fiii până la moarte, fiii își ucid tații, soțiile își asasează soții, un om evlavios, otrăvit și împușcat, se scoală pare-se din morți, bărbieri și țărani ajung la putere, uriașii și monștrii sunt obiecte de colecție, piticii sunt azvârlți în aer, capetele tăiate sunt căutate, limbile sunt smulse din gâtlee, cnutul sfășie carnea de pe trup, recturile sunt trase în țepă, copiii sunt omorâți; întâlnim împărătese ninfomane ahtiate după mondenitate, *ménages à trois*, lesbiene și un împărat care scria cea mai senzuală corespondență compusă vcodată de un șef de stat. Totuși, fărăit de aventurieri aprigi și demnitari străluciți, acesta este imperiul care a cucerit Siberia și Ucraina, a capturat Berlinul și Parisul, a produs un Pușkin, Tolstoi, Ceaikovski și Dostoievski, înfăptuind o civilizație de o monumentală cultură și o neasemuită frumusețe.

Scoase din context, aceste excese par atât de exorbitante și excentrice, încât în austeritatea lor istoricii convenționali ajung, din pudoare, să atenueze adevărul. În fond, legendele despre dinastia Romanov — seva atâtor filme de la Hollywood și seriale de televiziune — sunt la fel de impresionante și populare ca însăși realitatea din care au izvorât. Din acest motiv, autorul acestei povestiri trebuie să se ferească de melodramă, mitologie și teleologie — pericolul de a scrie istoria în sens invers — și să trateze cu circumspecție metodologia. Scepticismul este esențial; spiritul academic impune verificări și analize permanente. Însă narațiunea istorică are avantajul de a încadra fiecare domnie în contextul epocii, oferind un tablou al evoluției Rusiei, cu

* „Ménajuri în trei” (în franceză, în text). (V.E.)

autocrația și suflul ei intrinsec. Iar în aceste personaje ieșite din comun, denaturate de autocrație, apare o oglindă deformată, care reflectă trăsăturile oricărei persoane, direct până în zilele noastre.

Dacă perspectiva de a guverna Rusia a părut întodeauna terifiantă, rolul de autocrat nu putea fi exercitat cu adevărat decât de un geniu — or, în majoritatea familiilor există prea puține genii. Prețul eșecului era moartea. „În Rusia, ocărmuirea înseamnă autocrație temperată prin strangulare”, remarcă sarcastic scriitoarea de limbă franceză Madame de Staël. Era o misiune periculoasă. Șase dintre ultimii doisprezece țari au fost asinați — doi prin sufragare, unul cu pumnalul, altul cu o bombă, doi prin împușcare. În catastrofa finală din 1918, optsprezece membri ai familiei Romanov au fost uciși. Atareori a fost vreun poir atât de savuros și atât de otrăvit. Am jînut să examinăm înde- osebî fiecare succesiune la tron, acesta fiind întotdeauna cel mai bun test al stabilității unui regim. În mod paradoxal, acum, după două secole de când monarhii din dinastia Romanov au acceptat până la urmă o lege a succesiunii la domnie, președinții ruși continuă încă să-și numească succesorii exact cum a făcut Petru cel Mare. Fie că este vorba de un transfer lin al puterii ori de o tranziție disperată, asemenea momente de o tensiune extremă, când imperativul existențial impune să fie valorificată orice resursă de ingeniozitate și să fie explorate orice uneltiri, dezvăluie fundamentele puterii.

Esența țaratului era întruparea maiestruizății și a forței. Totuși, acest deziderat trebuia să fie lmbinat cu ceea ce Otto von Bismarck, rival și aliat al dinastiei Romanov, numea „știința posibilului, a lucrului realizabil, știința celei mai bune alternative”. Pentru Romanovi, arta supraviețuirii se baza pe menținerea unei armonii între clanuri, interese și personalități atât în interiorul unei curți minuscule, cât și pe cuprinsul unui imperiu gigantic. Împărații aveau nevoie să păstreze sprijinul armatei, al nobilimii și al administrației lor. Dacă le pierdeau pe toate trei, era foarte posibil să fie detronați — iar într-o autocrație acest lucru însemna de obicei moartea. Pe lângă necesitatea de a juca partida mortală a politicii, suveranii trebuiau să emane o autoritate visce-rală, aproape feroce. Un țar eficient putea să fie aspru, cu obligația să fie aspru în mod consecvent. Conducătorii sunt uciși adesea nu din cauza brutalității, ci din cauza inconsecvenței lor. Iar țarul trebuia să inspire încredere și respect în rândul curtenilor săi, dar o venerație sacră în rândul țărănimii, reprezen-tând 90 la sută din supușii lui, pentru care el întruchipa figura „Tărcului”. Se considera că țarul putea fi sever cu demnitarii lui, însă blajin cu țărani — „copiii” lui: „Țarul este bun”, spuneau țărani, „nobilii sunt afurisiți”.

Puterea este întodeauna personală: orice studiu de caz al unui lider demo-craic occidental din ziua de azi arată că până și într-un regim transparent

cu perioade scurte de ocupare a funcțiilor supreme personalitățile modelază administrațiile. Liderii democrației guvernează adesea prin intermediul unui anturaj de încredere, și nu prin intermediul miniștrilor oficiali. În orice curte monarhică, puterea este la fel de fluctuantă ca personalitatea umană: curge după principiile hidraulicii spre și de la sură, însă curenții ei se schimbă permanent; întregul ei curs poate să fie redirecționat, ba chiar și inversat. Într-o autocrație, puterea este întotdeauna ca fluxul mării, schimbătoare cum sunt stările sufletești, relațiile și împrejurările — personale și politice — ale *acelei* om și ale vaselor lui domenii fremătând de viață. Toate curțile puterii funcționează în moduri similare. În secolul al XXI-lea, noile autocrații din Rusia și China au multe lucruri în comun cu autocrația țarilor, fiind conduse de mici clici opace, acumulând averi imense, dar legate laolaltă prin relații ierarhice patron–client, toate la cheremul capriciilor conducătorului. În această carte, scopul meu este să urmăresc invizibila și misterioasă alchimie a puterii, pentru a răspunde la întrebarea esențială a politicii, laconic exprimată de către acel magistru al loviturilor de forță care a fost Lenin: *kto kogo?* („cine domină pe cine?”).

Într-o autocrație, trăsăturile de caracter sunt amplificate, toate aspectele vieții personale sunt politice, iar orice proximitate față de suveran se transformă în putere, ca o împletitură din fire de aur care se extinde de la coroană până la toți cei pe care îi atinge. Existau metode sigure de a câștiga încrederea profundă a unui țar. Prima modalitate era aceea de a sluji la curte, în armată sau în guvern, dar mai ales de a repara victorii militare; a doua era de a-i garanta siguranța — orice conducător, nu numai conducătorii Rușiei, are nevoie de un indispensabil ucigaș cu simbric; a treia era de ordin mistic — a înlesni accesul divin pentru sufletul imperial; și cea de-a patra modalitate, care era și cea mai veche, era de ordin amoros sau sexual, îndeosebi în cazul împărăteselor. Drept recompensă, țarii puteau să le ofere acestor slujitori bani, șerbi și titluri nobiliare. Țarii care întorceau spatele diverselor aranjamente ticluite de curteni sau care efectuau răsturnări dramatice în politica externă împotriva dorințelor puternicilor zilei, în special generali, riscuau să fie omorâți — asasinarea fiind una dintre puținele căi de protest ale elitei într-o autocrație fără o opoziție formală. (Calca de protest a poporului era răzvrătirea orașenilor și răscoala țăranilor, însă pentru un țar curtenii din apropiere erau cu mult mai primejdioși decât țăranii din depărtări — și doar un singur țar, Nicolae al II-lea, a fost răsturnat printr-o revoluție populară.)

Țarii inteligenți înțelegeau că nu exista nicio separare între viața lor privată și cea publică. Viața lor personală, desfășurată în văzul tuturor la curte, era în mod inevitabil o prelungire a politicii. „Destinul tău, scria istoricul

roman Dio Cassius despre Augustus, este să trăiești ca într-un teatru unde audiența ta este întreaga lume.” Totuși, chiar și pe o asemenea scenă, dezvoltatul proces decizional era întotdeauna obscur, misterios și modelat după capriciile personale ale conducătorului (așa cum este astăzi la Kremlin). Este imposibil să-l înțelegem pe Petru cel Mare fără să nu analizăm în egală măsură atât șlehta lui de pitici în pielea goală și popi burlești fluturând falasuri false, cât și reformele lui de guvernământ și politica externă. Oricât de excentric ar fi putut părea, sistemul de stat funcționa și cei merituoși urcau la vârf. Poate fi surprinzător că doi dintre cei mai capabili miniștri, Șuvalov și Potemkin, au debutat ca amanți imperiali. Kutaisov, bărbierul turc al împăratului Pavel, a ajuns la fel de influent ca un prinț de sânge nobil. Prin urmare, un istoric al dinastiei Romanov trebuie să cerceteze nu doar decretelor oficiale și statisticile despre producția de oțel, ci și combinațiile amoroase ale Ecaterinei cea Mare și lubricitatea mistică a lui Rasputin. Cu cât miniștrii oficiali deveneau mai puternici, cu atât și autocrații își afirmau puterea ocolindu-i, pentru a se folosi de camarila personală. În cazul împăraților înzestrați, această atitudine făcea ca faptele lor să pară misterioase, uluitoare și impresionante, însă în cazul celor incompetenți rezultatul era o stare de iremediabilă confuzie semănată în sânul guvernului.

Succesul autocrației depinde în principal de calitatea individului. „Secretul nobilimii, scria Karl Marx, este zoologia” — împerecherea. În veacul al XVII-lea, Romanovii recurgeau la parade de mirese — concursuri de frumusețe — pentru a-și alege soțiile din rândul rușoicelor, însă spre începutul secolului al XIX-lea, își selectau nevestele din „herghelia de elită a Europei” — principatele germane, intrând astfel în familia mai largă a regalității europene. Dar procrearea de oameni politici nu este o știință. Câte familii zămislesc măcar un conducător excepțional, darămite douăzeci de generații de monarhi, majoritatea selecționați prin loteria biologiei și tertipurile intrigilor de palat, și care să abia sagacitatea necesară de a fi un autocrat? Foarte puțini dintre politicienii care au ales o carieră politică pot să împlinescă aspirațiile și să supraviețuiască presiunilor unei funcții înalte care, într-o monarhie, era preluată atât de aleatoriu. Cu toate acestea, fiecare țar trebuia să fie în mod simultan dictator și mare conducător de oști, înalt ierarh și „Tătuc”, or, pentru a realiza acest lucru, aveau nevoie de toate calitățile enumerate de către sociologul Max Weber: „farmecul personal”, „prerogativa legalității” și „autoritatea trecutului etern”, cu alte cuvinte charismă, legitimitate și tradiție. Iar pe lângă toate acestea trebuiau să fie eficienți și înțelepți deopotrivă. Respectul redutabil era esențial: în politică, ridicolul este aproape la fel de periculos ca înfrângerea.